

УДК 159.922.72

Особливості розвитку критичного мислення молодших школярів у процесі відгадування загадок

Ірина Дорожко,

доктор філософських наук, професор,

Людмила Туріщева,

кандидат психологічних наук, доцент,

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Розвиток критичного мислення у школярів стає актуальним у контексті завдань сучасної школи. Без перебільшення можна сказати, що вміння своєчасно отримувати необхідну інформацію для ухвалення після її обробки і аналізу, відповідного рішення — ключ до успіху в кар'єрі і житті сучасної людини. На перший план виходить завдання розвитку критичності мислення. Зараз необхідно не тільки оволодіти інформацією, але і критично її оцінити, осмислити, застосувати. Постає проблема: зустрічаючись з новою інформацією, учні повинні уміти розглядати нові ідеї вдумливо, критично, з різних точок зору, роблячи висновки щодо точності і цінності даної інформації.

Критичне мислення — мислення самостійне. Учні повинні мати достатньо свободи, щоб мислити і самостійно вирішувати найскладніші питання. Мислити критично можна в будь-якому віці. Навіть у першокласників накопичено для цього достатньо життєвого досвіду та знань. Навіть малюки здатні думати критично і самостійно. Саме завдяки критичному мисленню традиційний процес пізнання знаходить індивідуальність і стає свідомим, безперервним та продуктивним.

Розвивати критичне мислення можна на різних уроках, у різних видах навчальної діяльності, але одним з найкращих із них є відгадування загадок, тому що у процесі пошуку відповіді процес мислення стає видимим і, отже, доступним для вчителя. Загадка — ефективніший засіб навчання критичному мисленню.

Науковці досліджували критичне мислення в різних аспектах: роль критичності в самостійній творчій діяльності розкривають В. Біблер, Л. Григорович, В. Разумовський, В. Шубинський та ін.; у виборі підходів до розв'язання проблем — А. Байрамов, Б. Зейгарник, С. Король, Г. Липкіна, Є. Полат, С. Рубінштейн, Ю. Самарін, О. Тягло та ін. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок, що критичне мислення було предметом досліджень учених-психологів.

Науковці різних країн світу не мають єдиної точки зору щодо визначення поняття “критичне мислення”. Так, М. Кларін вважає, що критичне мислення є раціональним, рефлексивним мисленням, яке спрямоване на вирішення того, чому варто вірити або які дії варто застосувати. Д. Халперн у своїх працях зазначає, що цей вид мислення передбачає ви-

користання когнітивних технік і стратегій, які збільшують вірогідність отримання бажаного кінцевого результату. На думку Д. Клуслера, критичне мислення — це мислення самостійне, інформативне, воно починається з постановки запитання, прагне до переконливої аргументації, має соціальний характер. Дослідник детально аналізує це явище і зазначає, що критичне мислення має п'ять характеристик, які визначають його як мислення самостійне, мислення узагальнене, мислення проблемне й оцінне, мислення аргументоване, мислення соціальне. Проте, усі варіанти визначення поняття “критичне мислення” об'єднані спільною рисою — наявністю ознак (аналітичність, асоціативність, логічність, самостійність, системність), які сприяють формуванню компетентностей, що допомагають людині зорієнтуватись у навколишньому світі, як-от: інформаційної, мовленнєвої, соціальної.

Також у науковій літературі підкреслюється значення критичного мислення для розвитку суспільства і для самої людини. Так, О.В. Тягло наголошує, що критичного мислення можна і треба вчити.

У теоретичній науковій думці на проблему формування та розвитку критичного мислення мали великий вплив положення Л.С. Виготського про зону найближчого розвитку, який зазначав, що навчання будується не тільки на завершених фазах розвитку, але, перш за все, і на тих психічних функціях, які ще не дозріли, і рухає вперед їх формування, а також ідеї розвивального навчання Д.Б. Ельконіна та В.В. Давидова.

Окрім аспекти розвитку критичного мислення в учнів висвітлювалися у роботах С.І. Весклера, А.С. Байрамова, А.І. Липкіної, Л.А. Рибак, В.М. Синельникова. Вчені ставили питання про розвиток уміння самостійно осмислювати навчальний матеріал, виконувати нестандартні завдання, робити власні висновки, помічати як власні помилки, так і помилки своїх однолітків. Це свідчить, що певні риси критичного мислення можна і необхідно розвивати в початкових

класах. Ігнорування ж такого положення значно ускладнює цю проблему в старших класах.

Психологічним підґрунтям формування в молодших школярів критичного мислення є особливості їх розвитку та мислення взагалі. У психологічній та педагогічній літературі з проблем розвитку мислення й пізнавальної активності учнів початкових класів досить аргументовано робляться висновки про широкі можливості розвитку дитячого мислення в умовах шкільного навчання та виховання.

Є чимало досліджень, автори яких тією чи іншою мірою обґрунтовують важливість та визначають можливості розвитку окремих ознак критичного мислення навіть у молодшому шкільному віці.

Особливі ознаки критичного мислення молодших школярів:

- незалежність мислення;
- відносна самостійність думок;
- протистояння до нав'ювання думок, зразків поведінки, вимог інших;
- критичне ставлення до себе, виявлення власних помилок та адекватне ставлення до них;
- пошукова спрямованість мислення прагнення до знаходження кращих варіантів вирішення начальних завдань;
- вміння брати участь в діалоговій взаємодії.

Технологія формування та розвитку критичного мислення — система діяльності, що базується на дослідженні проблем та ситуацій на основі самостійного вибору, оцінки та визначення міри корисності інформації для особистих потреб і цілей. Критичне мислення є досить складним процесом творчої переробки інформації, пов'язаної з її усвідомленням, переосмисленням такої діяльності.

Ми вважаємо, що відгадування загадок можна використовувати в роботі з молодшими школярами для розвитку критичного мислення. Загадка — маленька логічна задача, що вимагає для свого розв'язання знань про предмет, його суттєві ознаки, уміння всебічно розглядати предмети,

явища, встановлювати зв'язки і залежності його з іншими на основі зовнішньої та внутрішньої схожості, аналогії, спільності та протилежності. Загадки в математиці допомагають розв'язати низку логічних завдань, оскільки завжди містять різноманітні логічні задачі й питання у прихованій формі. Відгадати її — знайти рішення, тобто здійснити досить складну математичну операцію.

Критичне мислення входить до загальної структури мислення в процесі пізнання і є мисленням вищого порядку. Кожний наступний рівень включає в себе попередній: загальне мислення — це загальний процес обробки інформації; предметне мислення — це процес обробки інформації з певного предмета за допомогою методів наукового дослідження, збагачений предметними та методологічними знаннями; критичне мислення — це процес контролю за перебігом загального та предметного мислення, їх вдосконалення.

Як відомо, критичне мислення формується та розвивається під час опрацювання інформації, розв'язання задач, проблем, оцінки ситуації, вибору раціональних способів діяльності. Саме під час відгадування загадок, у першу чергу, здійснюється опрацювання інформації, оцінка ситуації, тому можна вважати цей процес умовою розвитку критичного мислення.

Об'єкт дослідження: використання прийомів для розвитку критичного мислення.

Предмет дослідження: відгадування загадок як умова розвитку критичного мислення у молодших школярів.

Мета дослідження — оцінити рівень розвитку у молодших школярів елементів критичного мислення у процесі відгадування загадок.

Основними завданнями є:

- 1) проаналізувати склад поняття «критичне мислення» у роботах дослідників;
- 2) встановити основні характеристики критичного мислення та здатності до нього;

3) виявити вплив загадок на розвиток критичного мислення у молодших школярів.

Методи дослідження. Порівняльний аналіз джерел наукової педагогічної літератури, інтерпретація, формулювання висновків. У дослідженні взяли участь 20 першокласників КЗ НВК № 7 м. Харкова.

У процесі відгадування загадок виділяють такі ключові моменти критичного мислення:

- володіння певними прийомами, які в сукупності створюють перевірену на практиці ефективну методологію опрацювання інформації;
- здатність до формулювання самостійних суджень, спрямованість на творчу мисленнєву діяльність, а не на репродуктивне мислення, що базується на жорстких алгоритмах і стереотипах;
- самокорекція, скерована на використання критичного мислення як методу, зверненого на виправлення чи покращення власних;
- уважне й чуйне ставлення до контексту, адже загальні критерії мислення мають безперервно перевірятися на адекватність і на можливість зміни в кожному конкретному випадку.

Розвиток критичного мислення у процесі відгадування загадок передбачає формування в учнів певних здібностей та умінь:

- здатність повторити щось суттєве в тій формі, в якій воно було викладене і почуте;
- здатність викласти ідеї своїми словами або іншим способом;
- вміння побачити можливість застосування певної ідеї до іншого випадку;
- вміння знайти причини і наслідки;
- вміння поєднати кілька ідей в одну нову або взяти ідею з одного середовища і переформувати її в інше.

З метою вивчення здатності молодших школярів працювати з інформацією ми запропонували їм відгадати п'ять загадок:

Таблиця 1

Розподіл результатів першокласників уміння працювати з інформацією, %

Критерії оцінювання	Рівні досягнень щодо роботи з інформацією			
	початковий	середній	достатній	високий
Уміння визначати ступінь важливості інформації	35	40	20	5
Уміння самостійно працювати з інформацією	30	45	25	-
Уміння робити висновки з отриманої інформації	45	45	10	-
Уміння висловлювати і пояснювати власні думки	30	60	10	-

- перша передбачала завдання на виокремлення судження;
- друга була пов'язана з розв'язанням протиріч;
- третя — знаходження у тексті речення, що не відповідає його основному змісту;
- четверта мала декілька розв'язувань, треба було запропонувати найкращу ідею щодо її розв'язування;
- п'ята передбачала знаходження у тексті речення протилежного за змістом.

У своїй методиці розвитку критичного мислення ми виходимо із положення відомих дослідників Д. Клустера і Дж. Дьюї, які підкреслюють, що критичне мислення починається з постановки запитань і з'ясування проблем, які потрібно вирішити. Фокусування на проблемах стимулює природну допитливість учнів і спонукає їх до критичного мислення

У процесі виконання завдання першокласниками ми фіксували наступні уміння:

- 1) визначати ступінь важливості інформації;
- 2) самостійно працювати з інформацією;
- 3) робити висновки з отриманої інформації;
- 4) висловлювати і пояснювати власні думки.

Отримані результати представлено у табл. 1, 2.

Як видно з табл. 1, понад 20 % першокласників на достатньому рівні визначають ступінь важливості інформації, 5 % — продемонстрували високий рівень. Важливими якостями критичного мислення є також уміння аналізувати інформацію (точність, корисність для відгадування загадки). Експеримент свідчить про те, що 25 % досліджуваних мають достатній рівень вмінь самостійно працювати з умовами загадки та робити висновки; високий рівень ніхто з учнів не продемонстрував. Тільки 10 % учнів продемонстрували достатній рівень вмінь робити висновки з отриманої інформації та висловлювати і пояснювати власні думки.

Таблиця 2

Результати експеримента, %

Особливості загадок	Рівні досягнень щодо відгадування загадок			
	початковий	середній	достатній	високий
На виокремлення судження	25	45	25	5
На розв'язання протиріч	30	45	25	-
На знаходження у тексті речення, що не відповідає його основному змісту	20	45	30	5
На найкращу ідею щодо її розв'язування	30	50	20	-
На знаходження у тексті речення, протилежного за змістом	20	60	20	-

Як видно з табл. 2, аналіз виконання першокласниками завдань дозволяє зробити висновок про різні рівні розвитку критичного мислення молодших школярів. Вони справилися із завданнями на оцінювання суджень, тобто більшість досліджуємих змогли побачити зв'язок між явищами і предметами, між їх властивостями і ознаками, що є необхідною умовою для відгадування загадки, що є результатом здатності до елементарного критичного мислення. Складними виявилися також завдання на здатність розв'язувати протиріччя, завдання, що потребують творчої розумової діяльності. Отже, потребують розвитку у молодших школярів умінь працювати не тільки зі знаннями, але й з умінь застосовувати отримані знання на практиці; убудованість знань у систему власного досвіду. Шкільна практика потребує розроблення технології формування критичного мислення школярів в процесі навчання, використання сукупності різноманітних педагогічних прийомів, які спонукають учнів до творчої активності, створюють умови для усвідомлення ними навчального матеріалу, узагальнення отриманих знань. Ми вважаємо, що відгадування загадок у початкових класах можна розглядувати як прийом для розвитку критичного мислення.

Література

1. *Києнко-Романюк Л.А.* Зарубіжна і національна практика розвитку критичного мислення в учнів і студентів // Вища освіта України. — 2004. — № 4. — С. 109–113.
2. *Києнко-Романюк Л.А.* Недоліки і переваги наявних психолого-педагогічних підходів до понять „критичне мислення” та „емоційний інтелект” // Наукові записки Ніжинського держ. пед. ун-ту імені

М.В. Гоголя. — Серія: Психолого-педагогічні науки. — 2005. — № 3. — С. 40–44.

3. *Кларин М.В.* Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. — Москва : Арена, 1994. — 124 с.

4. *Кочерга О.В.* Взаємозв'язок мислення, почуттів та уяви у розвитку критичності людини : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / О.В. Кочерга ; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. — К., 2003. — 16 с.

5. *Критическое мышление и новые виды грамотности / сост. О. Варшавер.* — Москва : ЦГЛ, 2005. — 80 с.

6. *Линдсей Г., Халл К.С., Томпсон Р.Ф.* Творческое и критическое мышление [Электрон. ресурс]. — Режим доступа: <http://www.tsure.ru/University/Faculties/Fib/PiBG/creative.html>

7. *Ницета В.А.* Критичне творче мислення у контексті життєтворчої спрямованості вивчення української мови та літератури // Зб. наук. праць Бердянського держ. пед. ун-ту (Педагогічні науки). — №4. — Бердянськ : БДПУ, 2008. — 304 с.

8. *Ноэль-Цигульская Т.Ф.* О критическом мышлении. 2000 [Электрон. ресурс]. — Режим доступа: http://zhurnal.lib.ru/c/cigulxskaja_tf/criticalthink.shtml

9. *Федоров А.В.* Развитие критического мышления в медиаобразовании: основные понятия // Инновации в образовании. — 2007. — № 4. — С. 30–47.

10. *Халперн Д.* Психология критического мышления. — СПб : Питер, 2000. — 512 с.

11. *Хачумян Т.І.* Поняття „критичне мислення” та його сутність в психолого-педагогічній науці // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : Зб. наук. пр. Вип. 24, ч. 2. — К. : Видавничий центр КНЛУ, 2003. — С. 171–177.

12. *Paul R., Binker A.* Critical thinking Handbook. Sonoma State Uni., 1987.

06.02.2019